

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 340.965.48

DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i5\(34\).666](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i5(34).666)*І. М. Леган**orcid.org/0000-0003-2933-4971**кандидат економічних наук, доцент,**доцент кафедри економічної безпеки, публічного управління та адміністрування**Державного університету «Житомирська політехніка»,**студент магістратури**Навчально-наукового інституту права**Університету державної фіскальної служби України*

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ПРАВА ОСОБИ НА БЕЗОПЛАТНУ ПРАВОВУ ДОПОМОГУ ТА ЇХ ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ У ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Забезпечення прав та свобод людини шляхом доступу та можливості реалізації права громадянина на безоплатну правову допомогу сьогодні є тим визначальним критерієм, що характеризує рівень демократизації держави та суспільства загалом.

З огляду на європейсько-інтеграційні настрої сучасної України науковий інтерес до вказаної теми викликаний гострою необхідністю поглибленого вивчення особливостей європейського права, зближення національних та європейських правових систем, вдосконалення можливостей тісного співробітництва між Україною і Європейським Союзом.

Аналіз досвіду зарубіжних країн у сфері адвокатури та системи надання правової допомоги надає можливості для виявлення певних особливостей функціонування цих інститутів у Європі, для оцінки напрямів та тенденцій їх розвитку, які є нетиповими для української адвокатури, для окреслення переваг та недоліків з можливістю застосування найкращих доробок світового досвіду у цій сфері в Україні.

Метою статті є виявлення міжнародно-правових стандартів права особи на безоплатну правову допомогу та їх імплементація у законодавстві України.

Стан дослідження. Багатоаспектність питань надання правової допомоги зумовила необхідність аналізу праць таких науковців, як А.М. Бірюкова, В.Г. Гончаренко, І.Ю. Гловацький, О.М. Дроздов, В.С. Зеленецький, В.Т. Маляренко, М.А. Маркуш, О.Р. Михайленко, В.В. Молдован, В.Т. Нор, М.А. Погорецький, В.М. Трофіменко, В.П. Шибік, О.Г. Яновська та інші. Попри розповсюдженість обговорення цієї проблематики, окремі аспекти надання безоплатної правової допомоги все ще залишаються не в полі дослідження зазначених науковців.

Виклад основного матеріалу. Право на правову допомогу гарантоване кожному громадянину

України ч. 2 ст. 59 Конституції України, причому воно є не тільки конституційно-правовим обов'язком держави, а й підтвердженням дотримання взятих Україною міжнародно-правових зобов'язань відповідно до положень Загальної декларації прав людини 1948 р., Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р. та інших.

У жовтні 1945 року було засновано Міжнародну Організацію Об'єднаних Націй, а у червні цього ж року підписано статут ООН, активну участь у розробці якого взяли представники України. Преамбула та розділ 1 визначають, що метою об'єднання націй є утвердження віри в основні права людини, створення умов, за яких зможуть зберігатися справедливість і повага до обов'язків, що витікають з договорів та інших джерел міжнародного права, були розроблені за головуванням міністра закордонних справ УРСР Д. Мануїльського у Першому комітеті на конференції у Сан-Франциско [8].

Україна як повноправний член ООН визначила забезпечення захисту прав людини пріоритетним напрямом своєї внутрішньої та зовнішньої політики. Українське законодавство сьогодні приведено у відповідність міжнародним стандартам захисту прав людини, однак окремі аспекти міжнародних норм залишаються, на наше переконання, поза увагою законодавців.

Міжнародний пакт про громадянські та політичні права ООН, ратифікований у 1973 році Українською РСР, визначає: «Кожен має право бути судженим у його присутності і захищати себе особисто або за посередництвом обраного ним захисника; якщо він не має захисника, бути повідомленим про це право і мати призначеного йому захисника в будь-якому разі, коли інтереси правосуддя того вимагають, безоплатно для нього в усякому такому випадку, коли у нього немає

достатньо коштів для оплати цього захисника» (пп. «d» п. 3 ст. 14) [8].

Таке формулювання права на отримання правової допомоги в кримінальному процесі або щось ідентичне зустрічається в конституціях кількох країн і включено у ряд регіональних договорів з прав людини. Наприклад, право на юридичну допомогу закріплено в статті 6 (3) (c) Європейської конвенції про права людини; в статті 45 (h) (i) Статуту Організації американських держав.

Стаття 6 Європейської Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод визначає, що «кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше такі права: захищати себе особисто чи використовувати захисника, вибраного на власний розсуд, або – за браком коштів для оплати юридичної допомоги захисника – одержувати таку допомогу безоплатно, якщо це необхідно в інтересах правосуддя» (§ 3(c)) [1].

У Резолюції 1466 (2005) Парламентської асамблеї Ради Європи «Про виконання обов'язків та зобов'язань Україною», пункті 13.13 вказано: «... Покращити доступ до правосуддя шляхом запровадження системи безоплатної правової допомоги у відповідності до стандартів Ради Європи та практики Європейського суду з прав людини» [12].

Всупереч позиції Європейського суду з прав людини українським законодавством визначено доволі вузьке коло суб'єктів права на вторинну правову допомогу та надано таке право особам, які мають середньомісячний сукупний дохід сім'ї, нижчий від суми прожиткового мінімуму, розрахованого та затвердженого відповідно до Закону України «Про прожитковий мінімум» для осіб, які належать до основних соціальних і демографічних груп населення. На жаль, в Україні досить багато людей, які, отримуючи мінімальну заробітну плату, не в змозі оплатити послуги адвоката та не належать до суб'єктів права на безоплатну правову допомогу, відтак позбавлені права на захист.

Вимоги Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації знайшли своє втілення в нормах Конституції України, зокрема, в статті 24 зазначено, що «не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками» [5]. В нормах Закону України «Про безоплатну правову допомогу» визначено категорії осіб, які мають право на безоплатну правову допомогу незалежно від раси, кольору шкіри, національного та етнічного походження [3].

Згідно з Кодексом поведінки посадових осіб з підтримки правопорядку, прийнятого 17 грудня 1979 року в рамках ООН, для захисту всіх осіб, затриманих чи тих, що знаходяться в умовах

тюремного режиму, кожній затриманій особі має бути надано право на допомогу, консультацію з адвокатом і можливість спілкування з ним, що свідчить про необхідність надання правової допомоги особам на всіх стадіях кримінального процесу та адміністративного судочинства. Зазначена норма міжнародного права знайшла втілення в статті 213 Кримінального процесуального кодексу України та статтях 14, 19 Закону України «Про безоплатну правову допомогу».

Важливою є позиція Європейського суду з прав людини по справі Кемпбела і Фелла проти Сполученого Королівства, в якій зазначено, що термін «суд» у визначеному міжнародною нормою праві на захист не має обов'язково тлумачитися як юрисдикція класичного типу, інтегрована в правову систему держави. Крім того, право на правову допомогу визначається Європейським судом не лише в межах судової процедури, а і поза нею, до виникнення процесуальних правовідносин. Згідно з нормами українського законодавства до безоплатної вторинної правової допомоги належать такі види правових послуг, як захист від обвинувачення, здійснення представництва інтересів осіб, що мають право на безоплатну вторинну правову допомогу, в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами, складання процесуальних документів. Відповідно, законодавець не обмежує коло випадків процесуального захисту представництвом у судах [7].

В «Основних положеннях про роль адвокатів», прийнятих 7 конгресом ООН по запобіганню злочинам, передбачено, що «особа, яка не має адвоката, у випадках, коли інтереси правосуддя вимагають цього, повинна бути забезпечена допомогою адвоката, який має відповідну компетенцію і досвід ведення справ, щоб забезпечити їй ефективну юридичну допомогу без оплати з її сторони, якщо у неї немає необхідних коштів» [9]. Ця гарантія передбачена Законом України «Про адвокатуру» [2], «Про безоплатну правову допомогу» [3], Кримінально-процесуальним кодексом України [6]. Суб'єктами надання безоплатної вторинної правової допомоги в Україні можуть бути виключно адвокати. Однак згідно з частиною 2 статті 2 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» порядок надання безоплатної правової допомоги фізичним особам на благодійних засадах фізичними та юридичними особами, які займаються благодійною діяльністю самостійно або спільно з відповідними благодійними організаціями, регулюються відповідним законодавством і статутами цих організацій. Отже, залишається незрозумілим, чи можуть благодійні організації надавати безоплатну вторинну правову допомогу. Якщо вони є суб'єктами її надання, то вбачається порушення норми міжнародного права, яка надає таку можливість виключно адвокатам.

Свідченням європейської інтеграції України та підвищення її міжнародного авторитету є вступ української держави до Ради Європи, що відбувся 9 листопада 1995 року на урочистій церемонії на площі перед Палацом Європи у Страсбурзі. В Резолюції (78) 8 «Про юридичну допомогу і консультування», прийнятій Комітетом Міністрів Ради Європи 02.03.1979, зазначено: «Надання юридичної допомоги – це не прояв милосердя, а обов’язок, що покладений на суспільство» [12]. Конвенція про захист прав і основоположних свобод, прийнята в рамках Ради Європи, є ключовим документом європейської організації, що визначає право кожного на юридичну допомогу захисника, а за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника – одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя [4]. Зазначене право закріплюється конвенцією як право обвинуваченого у вчиненні злочину на правовий захист та полягає у праві захищати себе особисто, мати обраного самою особою захисника і, за визначених умов, мати призначеного йому захисника безоплатно.

Згідно з Порядком оплати послуг та відшкодування витрат адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 17 вересня 2014 р. № 465 [11], обчислення розміру винагорода та її виплати, відшкодування витрат, пов’язаних з наданням безоплатної вторинної правової допомоги, адвокатам, які надають безоплатну вторинну правову допомогу особам, обчислюється за спеціальною формулою, виходячи з установленого розміру оплати за годину роботи адвоката, розрахункового часу, що витрачається адвокатом на надання допомоги в одному кримінальному провадженні, з урахуванням особливостей стадій кримінального провадження, протягом якого адвокат здійснював захист, повноти участі адвоката у відповідних процесуальних діях, а також ступеня складності кримінального провадження.

Як свідчить практика, винагорода, визначена формулою, є недостатньою для проведення адвокатом усіх необхідних правозахисних дій. Важливою в діяльності адвокатури, а відтак в наданні якісної безоплатної правової допомоги, є наявність ефективною системи самоврядування правозахисників. Необхідність її створення визнана міжнародною спільнотою та зазначена в Рекомендації Ради Європи про свободу професії адвоката. Зокрема, згідно п. 5 заохочення до формування та формування професійних місцевих, національних і міжнародних об’єднань, незалежних від влади та від широкого загалу, повинно бути дозволено адвокатам, оскільки метою їх створення є зміцнення стандартів професійної діяльності і захист незалежності адвокатів, що є особливо важливим під час надання безоплатної правової допомоги. Спільною адвокатів

України неодноразово наголошувалось на цьому, однак сьогодні в Україні не створено побудованої на професійних засадах єдиної колегії адвокатів, яка була б неурядовою організацією і управління якою здійснювалось її членами. Частково необхідні функції виконує Спілка адвокатів України та регіональні кваліфікаційні і дисциплінарні комісії адвокатів, де як апеляційна інстанція діє вища кваліфікаційна комісія адвокатів. На розгляді у Верховній Раді України перебувають численні законопроекти, що передбачають створення незалежної організації адвокатів з широкими її функціями.

Висновки. Отже, сьогодні в Україні відбувається адаптація українського законодавства до законодавчих норм Європейського Союзу. Позитивні зміни супроводжуються й певними недоліками, які є всі шанси виправити та побудувати взірцеву систему безоплатної правової допомоги.

Література

1. Європейська Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод. URL: https://www.echr.coe.int/documents/convention_ukr.pdf.
2. Закон України «Про адвокатуру та адвокатуру діяльність» від 5 липня 2012 року № 5076-17 / *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 27. С. 282.
3. Закон України «Про безоплатну правову допомогу». *Відомості Верховної Ради України* від 08.07.2011 року. № 3671-VI.
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.97). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
5. Конституція від 28.06.1996 року. Київ : Видавництво Право. 1996 рік. Ст. 59.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI / Офіційний сайт ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/print1433742953674692>.
7. Леган І.М., Антонюк А.Б. Перспективи розвитку законодавчого регулювання системи безоплатної правової допомоги в Україні в контексті європейської інтеграції. *Прикарпатський юридичний вісник*. Випуск 3 (32). 2020. С. 3–6.
8. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.
9. Основні положення про роль адвокатів (Прийняті VIII Конгресом ООН по запобіганню злочинам у серпні 1990 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_835#Text.
10. Основные принципы, касающиеся роли юристов (Приняты Восьмым Конгрессом ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями), Гавана, 27 августа – 7 сентября 1990 года. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_313#Text.
11. Постанова Кабінету Міністрів України «Питання оплати послуг та відшкодування витрат адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу» від 17 вересня 2014 р. № 465. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/465-2014-D0%BF#Text>.

12. Резолюція 1466(2005) Парламентської асамблеї Ради Європи «Про виконання обов'язків та зобов'язань Україною». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_611#Text.

13. Статут Організації Об'єднаних Націй від 26 червня 1945 р. URL: http://unic.un.org/around-world/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf.

Анотація

Леган І. М. Міжнародно-правові стандарти права особи на безоплатну правову допомогу та їх імплементація у законодавстві України. – Стаття.

Стаття присвячена особливостям надання безоплатної правової допомоги в Україні та країнах Європейського Союзу. Розкрито роль та значення безоплатної правової допомоги в механізмі захисту прав і свобод людини і громадянина, принципи її надання в країнах Європейського Союзу та в Україні. Проаналізовано міжнародно-правові стандарти права особи на безоплатну правову допомогу та їх імплементацію у законодавстві України. Здійснено аналіз термінологічних та теоретико-правових аспектів безоплатної правової допомоги в Україні. Виявлено, що науковий інтерес до цієї проблематики зумовлений необхідністю поглибленого вивчення особливостей європейського права в межах інтеграційних процесів, що відбуваються в Україні, зближення національних правових систем, вдосконалення правових засад співробітництва між Україною та країнами Європейського Союзу.

Особливу увагу у статті приділено з'ясуванню особливостей діяльності суб'єктів надання безоплатної правової допомоги в Україні та країнах Європейського Союзу. Аналіз міжнародного досвіду організації і діяльності системи безоплатної правової допомоги дає змогу виявити певні особливості цього інституту, напрями і тенденції його розвитку, які ще не властиві українській системі безоплатної правової допомоги, об'єктивно і критично оцінити діяльність цього інституту в Україні, встановити переваги й недоліки, окреслити шляхи подальшого реформування, що дозволить вирішити актуальні питання, які успішно врегульовані в більшості країн Європейського Союзу.

Запропоновано підхід, згідно з яким суб'єктивне право на безоплатну правову допомогу включає позитивний обов'язок держави з її забезпечення, що надає державі достатньо широкі дискреційні повноваження щодо контролю за якістю такої допомоги, що своєю чергою може створювати певні загрози для незалежності адвокатури.

Узагальнено перспективи розвитку законодавчого регулювання системи безоплатної правової

допомоги в Україні в контексті європейської інтеграції, та розкриті перспективи адаптації українського законодавства відповідно до законодавчих норм Європейського Союзу.

Ключові слова: адвокатура, безоплатна правова допомога, міжнародно-правові стандарти, імплементація, юридична допомога, правовий супровід, право на допомогу

Summary

Legan I. M. International legal standards of the person's right to free legal aid and their implementation in the legislation of Ukraine. – Article.

The article is devoted to the peculiarities of providing free legal aid in Ukraine and the countries of the European Union. The role and significance of free legal aid in the mechanism of protection of human and civil rights and freedoms, the principles of its provision in the countries of the European Union and in Ukraine are revealed. The international legal standards of the right of a person to free legal aid and their implementation in the legislation of Ukraine are analyzed. The analysis of terminological and theoretical-legal aspects of free legal aid in Ukraine is carried out. It is revealed that the scientific interest in this issue is due to the need for in-depth study of European law within the integration processes taking place in Ukraine, convergence of national legal systems, improving the legal framework of cooperation between Ukraine and the European Union.

The article pays special attention to clarifying the peculiarities of the activities of free legal aid entities in Ukraine and the countries of the European Union. Analysis of international experience in the organization and operation of the free legal aid system allows to identify certain features of this institution, directions and trends of its development, which are not yet inherent in the Ukrainian free legal aid system, objectively and critically evaluate the activities of this institution in Ukraine, outline ways to further reform, which will address current issues that have been successfully resolved in most countries of the European Union.

An approach is proposed according to which the subjective right to free legal aid includes a positive obligation of the state to provide it, which gives the state a sufficiently wide discretion to control the quality of such assistance, which in turn may pose certain threats to the independence of the legal profession.

Prospects for the development of legislative regulation of the free legal aid system in Ukraine in the context of European integration are summarized and prospects for the adaptation of Ukrainian legislation in accordance with the legislation of the European Union are revealed.

Key words: advocacy, free legal aid, international legal standards, implementation, legal aid, legal support, right to assistance.